

Kazimierz Bajor

UWAGI O WYBRANYCH ROSYJSKICH KONSTRUKCJACH TEMPORALNYCH
Z LEKSEMEM НОЧЬ (NA TLE POLSKIM)

Ночь wraz z kilkunastoma innymi wyrazami tworzy grupę leksykalno-semantyczną obejmującą swym zakresem temporalnym 24 godziny tj. okres obrotu Ziemi dookoła swej osi. Z uwagi na fakt, że wyrazy te oznaczają pojęcia, które łącznie pokrywają cały wspomniany odcinek czasu (dobę), przyjmuję, że tworzą one swojego rodzaju pole znaczeniowe. Oprócz wyrazu ночь zaliczam tu m. in.: antonim tego wyrazu, tj. день, wyrazy oznaczające czas ranny: заря, свет, рассвет, восход (солнца), утро, wyrazy oznaczające czas wieczorny: закат, заход (солнца), сумерки, вечер, a także wyrazy oznaczające czas w połowie dnia i nocy a mianowicie: полдень i полночь. Osobno trzeba wymienić jeszcze wyraz петухи, który wraz z kwantyfikatorami: первые, вторые, третьи петухи, służy do określania czasu doby wg piania kogutów¹. Konstrukcje temporalne z tym wyrazem często występują w literaturze poświęconej radzieckiej wsi, nie zawsze zresztą są dzisiaj dobrze rozumiane².

Przedmiotem mojej uwagi będą konstrukcje temporalne tworzone przez przytoczone wyrazy z użyciem przyimków, z tym, że główną uwagę zwrócę na konstrukcje z formami wyrazu ночь. Swoje spostrzeżenia uporządkowałem w ten sposób, że najpierw omawiane są

¹ Podobnemu celowi służy narzędnikowa forma lm od курица: с курами (por.: ложиться (укладываться) с курами - dla określenia wczesnej pory wieczornej).

² Np. Wil Lipatow użył konstrukcji с первыми петухами w znaczeniu «o świcie», por.: - Не пробуждаются? [...] Ну, значит, с первыми петухами пришли: их надоть водой отливать [...] - А не гуляй до рассвету. Rzeczywistość językowa jest natomiast taka, że первые петухи to «róźność», вторые - «brzask», a dopiero третьи znaczą «świt».

struktury o charakterze niefazowym: interlokacyjnym i ekstralokacyjnym (prelokacyjne i postlokacyjne), a następnie fazowe, a wśród nich inchoatywne, finitywne i inchoatywno-finitywne.

Przechodzę do omówienia wyrażen intralokacyjnych, to jest takich, które sytuują czynność, stan lub proces w granicach lokalizatora. W zebranych materiale ogółem odnotowałem 14 schematów z dziewięcioma przyimkami. Są to następujące schematy: в + biernik (bez determinanta): в полдень, в сумерки, в вечер, в ночь, в полночь; tylko z determinantem: в (какой) день, в (какой) рассвет, в (какое) утро; в + miejscownik (в сумерках, в полднях, в ночи); в течение + dopełniacz (в течение утра, в течение дня, в течение вечера, в течение ночи); за + biernik (за день, за утро, за вечер, за ночь); на + biernik (на утро, на полдень, на сумерки, на вечер, на ночь); на + miejscownik (на заре / на зорьке, на свету, на рассвете, на восходе (солнца), на закате (солнца)); о + biernik (przestarzałe) (о полдень, о полночь); о + miejscownik (przestarzałe) (о заре, о полночи); по + celownik (lp.: по утра, по вечеру; lmn.: по зарям, по утрам, по вечерам, по ночам); при + miejscownik (при свете, при восходе солнца, при закате солнца); с + dopełniacz (с утра, с вечера, с ночи, с полночи); с + narzędnik (с зарей, со светом, с рассветом, с восходом (солнца), с солнцем, с заходом (солнца), с (первыми, вторыми, третьими) петухами, с курами); среди + dopełniacz (среди дня, среди ночи).

Jak widać, odnotowano tylko 7 grup z wyrazem ночь: в ночь, в ночи, в течение ночи, за ночь, на ночь, с ночи i среди ночи. W konsekwencji nie realizuje się aż sześciu spośród wyszczególnionych dwunastu schematów. Nie ma więc w użyciu np. takich wyrażen jak *по ночи (por. по заре, по утра, по вечеру), nie mówi się *при ночи na wzór при свете, ani *с ночью wg analogii do: со светом, с рассветом. Świadczy to o znacznej frazeologizacji wyrażen przyimkowych w rozpatrywanym polu, zwłaszcza gdy się zważy, że z kolei wiele spośród przytoczonych leksemów temporalnych nie realizuje schematów możliwych z wyrazem ночь. Na przykład: przy możliwości użycia schematu в + biernik z formami wyrazów полдень, сумерки, ночь, полночь bez determinanta (в полдень, в сумерки, в ночь, в полночь) nie ma uzusu dla *в утро, *в рассвет, *в закат i in. Inaczej mówiąc zamiast ночью możemy powie-

dzień в ночь i będzie to zgodne zarówno ze stosowanym zwyczajem językowym, jak i z normą, nie możemy natomiast zamiast днем powiedzieć в день. Schemat в + biernik z wyrazem день w rozpatrywanym znaczeniu realizuje się tylko z determinantem (por. в весенний день).

Mowa, oczywiście, o języku współczesnym, bowiem w ruszczyźnie starszej doby wyrażenie в день dla oznaczenia pory doby być możliwe. Świadczy o tym żartobliwe powiedzonko: В день не спится, в ночь не естся (o rzekomo chorym)³.

W języku polskim adverbializacja rozpatrywanych struktur zaszła również bardzo daleko. Wystarczy powiedzieć, że schemat в + miejscownik właściwy dla wyrazu *ночь* (*в ночи*) nie może być stosowany do wyrazu *день*, który łączy się z przyimkiem в w bierniku (*в день*). Forma в день pozostała tylko w zwrocie: *в день и в ночь*.

Przy konstrukcjach intralokacyjnych z wyrazem ночь najczęściej w analizowanym materiale pojawiało się wyrażenie z przyimkiem среди. Среди ночи znaczy tyle, co »w nocy, w czasie nocy, podczas nocy« z tym, że z racji nie zatartego jeszcze znaczenia wyrazu среди, lokalizowana czynność może być odbierana również jako znajdująca się w pobliżu połowy ("środek") lokalizatora. Przykłady: Он встал среди ночи и пошел в эту сырую тьму [Куприн]; Среди ночи неожиданно начался снегопад [Бубеннов], Вдруг среди ночи громко залились собаки [Шишков], Спала теперь Анфиса Максимова слабо, некрепко. Просыпается среди ночи и все думает, думает ["Новый мир" 1981, № 3]; Среди ночи из комнаты Дашека выходит подвыпивший дядя ["Октябрь" 1982, № 12].

Przyimek среди w konstrukcjach temporalnych jest używany w ruszczyźnie dość często. Oprócz wymienionych już: среди дня, среди ночи możliwe (i zaświadczane) są jeszcze takie wyrażenia jak: среди летних дней, среди недели, среди лета, среди зимы, среди разговора, среди тишины i in. W zakresie aktualnego użycia tego przyimka język rosyjski przypomina polszczyznę Mickiewicza, u

³ Zwraca uwagę fakt, że wyrażenie в день funkcjonuje w konstrukcjach eksplikujących temporalnie treści o charakterze frekwencyjnym i dystrybucyjnym (принимать что три раза в день, получать по коробке конфет в день itp.). Należy jednak zauważyć, że wyraz день pojawia się w tych konstrukcjach jako jednostka rachuby czasu, o czym świadczą takie użycia jak разрешать что раз в три дня, ночь быть вместе раз в десять дней i podobne.

którego temporalne *śród* pojawia się w kilkudziesięciu zdaniach. Mamy u Mickiewicza więc nie tylko *śród dnia* i *śród nocy*, ale i takie wyrażenia jak *śród gwaru*, *śród pracy*, *śród zgiełku*, *śród oręża* *szczęku*, *śród żalostnego spółrodaków jęku*, a nawet *śród tego szemrania* i *śród nałożnic moich łaskotania*.

We współczesnym języku polskim rosyjskiej konstrukcji *среди ночи* odpowiada wyrażenie *w nocy*. W niektórych kontekstach ekwiwalentem może być też *w środku nocy*. Wyrażenia *wśród nocy* w zasadzie się nie spotyka. Trudno np. sobie wyobrazić, żeby matka powiedziała, że "musiała [...] *wśród nocy* wstawać do dziecka". Nieobecne w języku potocznym, wyrażenie to czasem pojawia się w tekstach literackich. W moim materiale jest jeden taki przykład z twórczości A. Rudnickiego: *Maszerowaliśmy wśród nocy*. Można jeszcze wymienić przestarzałe *śród nocy*: *O napad niespodziany nie było trudno na ciemnych i krętych uliczkach, zwłaszcza wśród ciemnej nocy* [L. Siemieński]. Podsumowując można by powiedzieć, że wyrażenie jest znane obu językom, ale współcześnie realizowane w zasadzie tylko w języku rosyjskim.

Przejdę teraz do wyrażenia *в ночь*. Chodzi o użycia w rodzaju: *Родила царица в ночь не то сына, не то дочь* [Пушкин]; *Завтра - послезавтра поеду в ночь* [А. Иванов]; *Завтра в ночь будем ловить возможного вора твоей лошади* [Можаев]; *Старики с парнем едва нашли дверь, а в ночь были арестованы* [Шышков]; *Я должен был заступить на работу в ночь* ["Юность" 1983, № 8]; *Поедешь в ночь* ["Москва" 1984, № 10].

Rosyjskiej strukturze *в ночь* odpowiada polska *w nocy*, czyli miejscownikowa. Wyrażenia *w noc* adverbialnie dziś nie używa się⁴. Nie powiemy, że *caryca urodziła dziecko w noc* lecz *w nocy*. Wyrażenie *w noc* może jednak wystąpić w konstrukcjach sfraczeologizowanych typu: *długo w noc*, *późno (do późna) w noc*.

Zupełnie inną kwestią jest użycie tego połączenia z określeniem. W wypadku, gdy rzeczownik *noc* ma przy sobie przydawkę, schemat *w + biernik* funkcjonuje swobodnie, np. mówimy: *w noc wigilijną*, *w noc zimowego przesilenia* itp. Co prawda są pewne ograniczenia, np. nie zaleca się używania przydawki w postaci zaimka wskazującego: *w tę noc* (lepiej: *tej nocy*).

⁴ Śladem dawniejszego uzusu mogą być słowa przedwojennej, jeszcze nie zapomnianej piosenki: *Marynarz w noc się bawi, w dzień na hamaku śpi...*

W języku rosyjskim grupy imiennej в + biernik z determinantem używa się bardzo często. Chodzi o takie wyrażenia jak: в эту ночь (Спал в эту ночь Михаил скверно [Ганина]; в ночь перед маршем (В ночь перед маршем солдаты спали немного ["Правда" 1983, № 193]). Poza tym wyrażenie в ночь jest elementem rozbudowanych konstrukcji w rodzaju: в ночь со среды на четверг, в ночь с 1 на 2 июля, в ночь на субботу, в ночь на пятое июня, в ночь под субботу (под пасху) itp., por.: Мухин дежурит в ночь со среды на четверг ("Учебный словарь сочетаемости слов русского языка"), Сын сообщил нам о том, что его отец скончался в ночь с 1 на 2 июня [Сухотина-Толстая]; В ночь на субботу подразделения имперской гвардии [...] напали на тренировочную базу ВВС Фарахабад ["Красная звезда" 1979, № 36]; В ночь на пятое июля в поиск ушла группа лейтенанта Мелешникова ["Правда" 1983, № 188]; Как-то в ночь под субботу глаз не мог я сомкнуть ["Литературная Россия" 1977, № 39]; Случилось это в ночь под Новый год ["Комсомольская правда" 1979, № 265].

Konstrukcje typu в ночь со среды на четверг mają w polszczyźnie odpowiednik z wyrażeniem w + miejscownik (por.: *w nocy ze srody na czwartek*). Konstrukcje skrócone (z pominięciem wyrażenia z przyimkiem на) w języku polskim trafiają się rzadko, najczęściej w tłumaczeniach z rosyjskiego, np. w jednej korespondencji z ZSRR można było przeczytać: Niepodważalne dane [...] ujawniły prawdziwe tło wielkiej prowokacji wojskowo-politycznej, dokonanej przez służby specjalne Stanów Zjednoczonych na radzieckim Dalekim Wschodzie *w nocy na 1 września* - pisze 20 bm. na łamach "Prawdy" radziecki marszałek lotnictwa ["Trybuna Ludu" 1983, nr 224]. Jest znamienne, że w innym miejscu tę samą informację temporalną oddano już za pomocą pełnej konstrukcji, por. Informowano już o brutalnym naruszeniu granic państwowych Związku Radzieckiego przez samolot, który *w nocy z 31 sierpnia na 1 września* wtargnął w przestrzeń powietrzną ZSRR ["Życie Warszawy" 1983, nr 213]. Trzeba tu jeszcze dodać, że w obu językach funkcjonują struktury eliptyczne, to jest z pominiętym wyrażeniem в ночь (w nocy). Chodzi o wyrażenia w rodzaju: С субботы на -воскресенье я и поехал [Зощенко]. Nocować będę z czwartku na piątek w Boulogne [Chopin]. Struktury te wskazują na noc jako przejście w czasie.

Zamiast przysłówka ночью używa się również wyrażenia в ночи, ale w znaczeniu temporalnym konstrukcja ta występuje niezmiernie rzadko. Mam tu na myśli takie konstrukcje jak w zdaniach: Молчи, молчи; Не погуби нас: я в ночи Сюда прокралась осторожно [Пушкин]; Но солнышко взошло [...] И бедный Василек, завянувший в ночи, Небесным взором оживило [Крылов]; И вы ушли от милых мест, Покинув дом в ночи [Тихонов]; - Нина, Нина, - вздыхал в ночи Прохор [Шишков]; Вспоминал виденное им издалека извержение Ключевской - красные зигзаги, обозначающие в ночи конус склона [Ганина]. Tu też można wymienić żartobliwe powiedzonko: Что ты знаешь, в ночи родившись.

Jak się wydaje, wyrażenie в ночи oprócz temporalnego ma również odcięcie znaczenia akcesoryjnego, np. w zdaniu: Самолет как бы крался в ночи над нашей территорией ["Правда" 1983, № 248] в ночи może być oddane przy pomocy polskiego *po nocy* tzn. «w mrokach nocy, wśród nocnych ciemności, pod osłoną nocy».

Przy tłumaczeniu na język rosyjski polskie *w nocy* z reguły jest oddawane przez ночью a nie za pomocą в ночи, co potwierdza rzadkość tego wyrażenia⁵.

Do sytuowania czynności w przeciągu trwania danego odcinka czasu język rosyjski ma wyrażenia biernikowe z przyimkiem за; за утро, за вечер, за день, за ночь. Oto przykłady użycia: Варвара принесла одну книжку, проглотила за ночь [Розов]; Я измучился за ночь [Семенов]; За ночь в открытое окно налило дождя [Шишков]; Волкомич сообразил: все вчерашнее измялось за ночь ["Новый мир" 1984, № 11]⁶.

Polskiego przyimka *za* z biernikiem w znaczeniu temporalno-duratywnym nie używa się, a ściślej mówiąc, takie użycie uważane jest za niepoprawne. Odpowiednikami rosyjskiego за ночь są wyrażenia *przez noc* i *w ciągu (w przeciągu) nocy*.

W języku rosyjskim w funkcji intralokacyjnej stosuje się również wyrażenie с ночи (w znaczeniu «z nastaniem nocy, we wczesnej porze posnej», por.: С ночи танки ушли в указанном направлении

⁵ Por. oryginał Antka В. Prusa i jego tłumaczenie na rosyjski: Допiero różno w nocy wracali do domu. Возвращались они домой уже поздней ночью.

⁶ Do oznaczania rozciągłości w czasie służy też wyrażenie *в течение ночи*, por. В течение ночи немецкое командование приняло все меры, чтобы остановить здесь продвижение наших войск ["Новый мир" 1984, № 9].

нии (Николаева); Весной, в конце апреля, случаются порой такие теплые, распахнутые во все стороны света дни, что еще с ночи чувствуешь их приближение [Семенов].

Jako ciekawostkę można podać, że tłumacz *Cichego Donu* Szołochowa с ночи oddał bezzasadnie przez temporalno-frekwentatywne *со нос*, por. Несмотря на угрозы отца, Григорий, таясь уходил к ней [Аксинье] с ночи и возвращался с зарей (Przekład: Pomimo pogroźek ojca Grigorij со noc wykradał się i wracał o świcie).

Język polski analogicznego wyrażenia nie ma, chociaż ten sam schemat jest realizowany z wyrazami *rano* i *wieczór* (z *rana*, z *wieczora*)⁷.

Jeden schemat w obrębie konstrukcji intralokacyjnych z wyrazem ночь ma kształt по + celownik lm., por.: - Я сейчас лампы за свечу, у нас по ночам огня нету [Паустовский]; По ночам раздавались в саду выстрелы (Шшков). Konstrukcja по ночам ma charakter iteratywny, informuje, że czynność w lokalizatorze powtarza się. Schemat ten w języku rosyjskim realizowany jest nie tylko z nazwami pór doby (por. także по зарям, по утрам, по вечерам), gdyż funkcjonują jeszcze takie konstrukcje jak: по понедельникам по праздникам, по осеням i podobne. Język polski w zasadzie podobnymi konstrukcjami nie posługuje się. Wyjątkiem jest wyrażenie *po nocach*, które nie będąc tożsame strukturalnie z rosyjskim по ночам jest identyczne z nim w treści (por.: W dzień spał, po nocach grał w karty).

Konstrukcja по ночам bywa tłumaczeniem dla polskiego wyrażenia *po nosy*, o czym świadczą następujące przykłady: Тлукą się по носу кiej Marek по пекле [Reymont] (Tłumaczenie: Бродит по ночам, как домовој); Przymuszczał nawet, że może nigdy nie jeździli we dwójkę konno по носу [Iwaszkiewicz] (Tłumaczenie: Возможно, они вовсе не ездили вдвоем по ночам).

Osobnego potraktowania wymagają te konstrukcje z formami wyrazu ночь, które mają charakter duratywno-rezultatywny, tj. wskazują na miarę stanu spowodowanego przez czynność komunikowaną przez podstawę konstrukcji. Chodzi o konstrukcje przy nadrzędnikach rozumianych kauzatywnie, np. остаться, приглашать itp., od-

⁷ Przeszarżałe z południa jest postłokacyjne.

powiadające na pytanie »na jak długo«? Odnotowałem dwa schematy składniowe: на + biernik i в + biernik.

Przykłady realizacji schematu z przyimkiem на: В окно, которое оставалось открытым на ночь, вливалась из сада свежесть раннего утра [Короленко]; А муж на ночь посреди комнаты раскладушку ставит [Г. Семенов]. Realizacja schematu z przyimkiem в: - Я хотел завтра пару каменщиков в ночь назначить [В. Иванов]; Колхозники приглашают его в ночь на рыбалку ["Литературная газета" 1983, № 32].

Można tu zauważyć, że konstrukcja в + biernik, ze względu na swoją dwuznaczność, nie jest najlepszym sposobem wyrażania rozpatrywanego znaczenia (wyrażenie приглашать в ночь odpowiada również na pytanie «kiedy»).

W tekstach polskich podobne treści były oddawane z reguły przez konstrukcje z przyimkiem на (por. *zostawiać (naznaczać, zapraszać) на noc*).

W odniesieniu do konstrukcji z przyimkiem на trzeba zauważyć, że z rzadka służy ona też do wyrażania treści ogólnotemporalnych (odpowiada na pytanie: kiedy?) i wtedy nie jest uwikłana kauzacją, por.: Я нынче казан настрою, на ночь рыбу поедем лучить [Б. Можаяв]. Por. podobne użycie wyrażenia *на noc* w języku polskim: Młody [...] podejmie pracę w sektorze prywatnym, może być на noc ["Polityka" 1984, nr 10]. Podobne, niekautatywne konstrukcje z przyimkiem на są realizowane (również rzadko) z formami wyrazów: утро, полдень, сумерки, вечер. Wskazując na sporadyczność korzystania z tego schematu we wspomnianym znaczeniu mam, rzecz jasna, na względzie konstrukcje bez determinanta. Obecność pewnego typu określeń przy imieniu wprowadza tę konstrukcję w krąg struktur o zupełnie innej frekwencji. Chodzi o konstrukcje: на вторую ночь, на следующую ночь i podobne.

Przechodzę do omówienia konstrukcji prelokacyjnych, tj. sytuujących czynność przed lokalizatorem. W wyekscerpowanym materiale mam 11 schematów składniowych realizowanych w tych konstrukcjach z trzema przyimkami właściwymi i ośmioma wtórnymi. Są to następujące struktury: близ + dopełniacz (близ полудня, близ полуночи), до + dopełniacz (до петухов, до зари, до света / до свету, до рассвета, до восхода, до солнца, до полудня, до захода солнца, до заката солнца), незадолго до + dopełniacz (незадолго до рассвета,

незадолго до захода), к + celownik (к заре, к полудню, к заходу солнца, к закату, к сумеркам, к вечеру, к ночи, к полуночи), ближе к + celownik (ближе к рассвету, ближе к полудню, ближе к вечеру), поближе к + celownik (поближе к вечеру), на + biernik + глядя (на ночь глядя), около + dopełniacz (около полудня, около вечера, около полуночи), перед + narzędnik (перед зарей, перед светом, перед рассветом, перед восходом солнца, перед утром, перед полуднем, перед вечером, перед заходом солнца, перед закатом, перед ночью, перед полуночью), под + biernik (под утро, под вечер), раньше + dopełniacz (раньше петухов).

Jak widać z przytoczonego materiału do największej liczby połączeń składniowych wchodzi przyimki: до, к i перед. Niektóre konstrukcje mają postać wyraźnie sfrageologizowaną, np. z przyimkiem под są do odnotowania tylko wyrażenia: под утро i под вечер. Nasuwa się tutaj od razu zestawienie z językiem polskim, który dysponuje dzisiaj już tylko jedną taką konstrukcją: *pod wieczór*. W języku polskim starszej doby schemat biernikowy z przyimkiem *pod* miał charakter zupełnie swobodny, co zaświadcza takie przykłady z mojej kartoteki jak: *pod samo południe*, *pod zachód słońca*, *pod dzień*, *pod noc* i inne. Jak wynika z materiału językowego, dokonywano rozróżnień co do relacji przyimka *pod* i *перед* wobec lokalizatora: przyimek *pod* oznaczał bliższą lokalizację temporalną, *перед* trochę dalszą, por. u Sienkiewicza: Ruszysz dziś *pod wieczór*, a *перед* *вечером* przyjdiesz po instrukcje.

Formy wyrazu ночь zostały odnotowane w następujących wyrażeniach: до ночи, к ночи, перед ночью i на ночь глядя.

Konstrukcję z przyimkiem до (w znaczeniu «przed») spotyka się bardzo rzadko. Oto przykład jej użycia: *Надо было чем-то срочно, до ночи, помочь бойцам и заткнуть прорыв [Симонов]*.

Zdecydowanie największą frekwencję ma konstrukcja z przyimkiem к (к ночи), zresztą równie często odnotowana w innych realizacjach leksykalnych (к утру, к полудню, к вечеру). por.: *Но вот квартира постепенно темнеет, к ночи на дворе подмораживает [Катаев]*; *С грехом пополам к ночи подписи все же были сделаны ["Юность" 1984, № 5]*; *Но к ночи хлынул с громом проливень-дождь [Шышков]*; *А мужик повеселел, покушал даже, но к ночи все-таки помер [Зощенко]*.

W języku polskim podobne konstrukcje (tzn. z przyimkiem *ku*)

można odnaleźć tylko w języku autorów dawniejszych, np. wyrażenie *ku wieczorowi* mogą zaświadczyć przykładem z czasopisma "Lamus" (rocznik 1909-1910), a wyrażenia *ku nocy* używał Kraszewski (por.: Choć miał trzy mile przed sobą, zrobił je w dniu jednym i ku nocy stanął w Nałęczkach).

Dość często we współczesnych tekstach rosyjskich pojawia się konstrukcja на ночь глядя⁸, por.: А зачем, собственно, ехать мне, на ночь глядя? [Семенов]; Приперся на ночь глядя и - здрастье - расселся, чай тут гоняет ["Москва" 1984, № 6]. Właśnie tym wyrażeniem oddano polskie *przed nocą* w przekładzie "Nagiego sadu" W. Myśliwskiego: *Мать все грела и грела еду к его приходу, и все без толку, потому что он возвращался на ночь глядя, после людей, когда уже все остывало.*

Do lokalizacji czynności przed nocą służy również w ruszczyźnie przyimek перед w użyciu z narzędnikiem: Я все надеюсь, что они разойдутся перед ночью [Л. Толстой]; Перед самой ночью [...] вернулся из лесу Прохор [Шихов].

Wszystkie te konstrukcje mają we współczesnej polszczyźnie tylko jeden odpowiednik w wyrażeniu z przyimkiem *przed: przed nocą (przed samą nocą)*.

W odróżnieniu od rozpatrywanych konstrukcji intralokacyjnych (sytuujących czynność w granicach lokalizatora) i prelokacyjnych (sytuujących czynność przed lokalizatorem), konstrukcje postlokacyjne, informujące o następczości czynności, czyli sytuujące ją po lokalizatorze (w tym przypadku po oznaczonej porze doby), trafiają się w tekstach bardzo rzadko. Odnotowałem tylko dwa schematy: z przyimkiem за i biernikiem oraz przyimkiem после i dopełniaczem.

Wśród wyekscerpowanego materiału znalazły się następujące konstrukcje:

a) bez determinanta: за полдень, за полночь; после рассвета, после полудня, после полуночи, после первых петухов.

b) z determinantem: после полезно и хлопотливо проведенного утра, после глухой ночи, после первой снежной ночи.

⁸ Schemat *на + biernik + глядя* ma bardzo ograniczone możliwości realizacji. Poza przytoczoną konstrukcją z wyrazem *ночь* odnotowałem jeszcze tylko struktury: *на понедельник глядя* i *на зиму глядя*.

Jak wynika z przytoczonego materiału, nie udało się odnotować żadnej konstrukcji z wyrazem ночь bez determinanta. Konstrukcje z determinantem przytaczam w kontekście: Но и шарканье [...] после глухой ночи бывало почти так же радостно, как настоящий рассвет [Пришвин]; Но после первой же снежной ночи парочки жаворонков появляются на дорогах и улицах ["Наука и жизнь" 1984, № 12].

Tak więc w zakresie postlokacyjnym mamy do dyspozycji właściwie tylko jeden schemat (schemat z przyimkiem за jest realizowany tylko w dwóch wyrażeniach zadwerbializowanych), który wykorzystywany jest w minimalnym stopniu. Nasuwa się myśl, że potencjalne możliwości systemu językowego nie są tu wykorzystywane w podobny sposób jak przy wyrażaniu treści intralokacyjnych i prelokacyjnych z przyczyn ekstralingwistycznych. Z niewiadomych powodów (może je wyjaśni psycholingwistyka?) użytkownicy języka nie koncentrują się na tym, co minęło, lecz ześrodkowują uwagę na chwili obecnej i na tym, co nadchodzi. Ten stan rzeczy w naturalny sposób odbija się na zakresie i sposobie zachowania językowego. Za taką hipotezą przemawiałaby wielość konstrukcji sytuujących czynność (proces, stan) przed nastąpieniem dnia i w czasie wczesnych godzin rannych, czyli tych, które następują po nocy oraz odnotowywana ich duża frekwencja w tekstach. Wymienię te konstrukcje: до зари, к заре, перед зарей, до рассвета, незадолго до рассвета, к рассвету, ближе к рассвету, перед рассветом, до света (свету), перед светом, до восхода (солнца), перед восходом солнца, до солнца, до петухов, к утру, перед утром, под утро; на заре (зорьке), с зарей, przestarzałe о заре, на свету, при свете, со светом, на рассвете, с рассветом, на восходе (солнца), при восходе (солнца), с восходом солнца, с солнцем, вместе с солнцем, по росе, со вторыми (третьими) петухами; с утра, на утро i inne.

W języku polskim mamy obraz identyczny: zamiast mówić, że coś stało się po nocy (tzn. po tym, jak noc minęła) stwierdzamy raczej, że to coś miało miejsce do dnia, przed dniem, nade dniem, przed świtem, o brzasku itd., itp. Konstrukcja po nocy bez przydawki pojawia się tylko wyjątkowo, ale i wtedy jej charakter temporalny jest wątpliwy, np. w przytoczonych w słownikach pod redakcją S. Szobera i M. Szymczaka frazach: Po nocy dzień nadchodzi, po smutku wesele; Po nocy wstaje dzień, wyrażenia z przyimkiem po są właściwie dopełnieniami. Być może, na tę sytuację

ma jakiś wpływ funkcjonowanie wyrażenia *по нocy* jako konstrukcji intralokacyjnej (w znaczeniu «w mrokach nocy», por. Nie lubię chodzić po nocy).

We współczesnej ruszczyźnie pojawiają się również swoiste konstrukcje postlokacyjne z przyimkiem через. Nie chodzi tutaj o konstrukcje w rodzaju через неделю lub через пять лет, które w części imiennej mają nazwę jednostki rachuby czasu. Ostatnio pojawiają się wyrażenia, w których wyraz przyprzymkowy jest nazwą pory roku, kolejnego dnia tygodnia i inne. Wśród tych konstrukcji pojawia się również grupa z wyrazem ночь. Odnotowałem ją w postaci через две ночи: В церковь она, конечно, не пошла, но через две ночи Стелла приснилась ей снова [Ганина]. Osobliwością tej konstrukcji jest to, że через две ночи nie znaczy bynajmniej: «po dwóch nocach, po upływie dwóch nocy» ale znaczy, że czynność sytuowana jest «w trzecią z kolei noc, w najbliższą noc po wspomnianych dwóch nocach». Podobnie wyrażenie через воскресенье nie będzie znaczyć po prostu «po niedzieli» lecz «w najbliższą kolejną niedzielę po tej niedzieli, która minie». Konstrukcji, o których mowa, nie należy również mylić ze strukturami frekwentatywnymi sytuującymi czynność w regularnych odstępach czasu przedzielonego interwałami, np. писать через день (por.: Пиши через день, а если что случится, то и каждый день [Достоевская]).

Wszystkie dotychczas omówione konstrukcje temporalne miały charakter statyczny. Wśród konstrukcji temporalnych można jednak wyróżnić takie, które mają charakter dynamiczny, fazowy. Mogą to być konstrukcje informujące o początkowej granicy rozwijanej czynności (odpowiadają na pytanie «od kiedy») - inchoatywne lub też informujące o końcowej granicy rozwijanej czynności (odpowiadają na pytanie «do kiedy») - finitywne. Z punktu widzenia stosunku sytuowanej czynności do lokalizatora temporalnego pierwszy typ konstrukcji należy zaliczyć do struktur postlokacyjnych, a drugi - do prelokacyjnych.

W zakresie konstrukcji typu inchoatywnego przy wyrażaniu czynności rozwijanej od oznaczonej pory doby język rosyjski posługuje się dwoma schematami с + dopełniacz i (rzadziej) от + dopełniacz (przykładowe realizacje: с рассвета, с утра, с ночи, с полночи; от полудня, от полуночи). W zebranym materiale kon-

strukcje z wyrazem ночь są reprezentowane zarówno z determinan-tem jak i bez niego: С ночи шел крупный дождь [Шишков]; С той но-чи он был обречен [Катаев]; С той ночи, вернее, с того утра я живу у Игоря [Ганина]; Она примолкла как-то, притихла с той зло-получной ночи [Ганина]. W polszczyźnie te same treści oddaje przyimek *od* z dopełniaczem, por. *od nocy* (Od nocy lał rześisty deszcz).

Rozwijanie czynności do końcowej granicy oznaczonej w postaci jakiejś pory doby mamy w takich konstrukcjach jak: до солнца, до свету (света), до утра, до полудня, до заката, до вечера, до но-чи, до полуночи, до (первых, вторых, третьих, последних) пету-хов. Przytaczam materiał z wyrazem ночь. Konstrukcje bez deter-минанта: Больно длинны у меня сказки-то - убьетесь. До ночи буду сказывать! ["Новый мир" 1984, № 12]; Все время с ним (няня с ре-бенком) ходит, с рук не спускает и прямо гуляет с ним до ночи [Зощенко]; Потом Воше до ночи читал им свои записки [Гордин]. Konstrukcje z determinan-tem: Людвик тоже рассказывал о себе, о том, что работать приходится до ночи ["Октябрь" 1982, № 12]; Рыбак и витязь на берегах До темной ночи просидели [Пушкин]; Ты уйдешь, а она плачет до самой ночи [Ганина]; Проговорили до глубокой ночи ["Октябрь" 1982, № 12].

Polszczyzna ma dokładnie taką samą konstrukcję, por. *do nocy*, *do późnej nocy* itp.

Konstrukcja inchoatywna i finitywna użyte łącznie tworzą zło-żone struktury syntaktyczne o charakterze interpozycyjnym: с + dopełniacz + до + dopełniacz (с утра до вечера, с утра до ночи, с полудня до вечера, с ночи до рассвета itp.) i от + dopełniacz + до + dopełniacz (от утра до ночи, от вечерней зари до полуночи itp.). Przytaczam konteksty z użyciem выказу ночь bez determi-нанта: (Пааво) попережнему работал с утра до ночи [Грин]; С утра до ночи, с ночи до рассвета Нас ожидал народ по деревням [Иса-ковский]; С шести часов утра и до двенадцати часов ночи, на весь город гремели иерихонские трубы радиотрансляционного узла [...] Волка больше бы устроило, если бы трубы гремели с ночи до утра, когда он промышлял, шум ему шел бы на пользу [Яшин]; (Иван Дмит-рич) должен был от утра до ночи давать грошовые уроки [Чехов].

Obu konstrukcjom rosyjskim odpowiada schemat polski *od + do-pełniacz + do + dopełniacz* (od rana do nocy, od świtu do zachodu

itp.). Należy jednak zauważyć, że polszczyzna współczesna nie dostarcza przykładów takich realizacji schematu, które w części inchoatywnej miałyby wyraz *noc*. Konstrukcje w rodzaju: *od nocy do świtu*, *od nocy do rana* nie brzmią dziś dobrze i przez niektórych moich informatorów określane były jako dziwaczne. Niektórzy z nich mieli też trudności w określeniu początkowej granicy lokalizatora (czy с НОЧИ - *od nocy* znaczy «od początku nocy» czy też «od końca nocy?»). Faktem jest, że konstrukcje rosyjskie używane są w pierwszym znaczeniu i że pojedyncze dawniejsze polskie użycia są tego samego typu, por.: Tamten astronom od nocy do rana, Do gwiazd wyprawia połowy [Mickiewicz]; Szaleją wściekłe wichry, a deszcz leje od rana do nocy, od nocy do rana, tygodniami całymi [Przybyszewski]⁹.

Instytut Filologii Rosyjskiej
Uniwersytet Łódzki

Казимеж Байор

ЗАМЕЧАНИЯ ОБ ИЗБРАННЫХ ВРЕМЕННЫХ КОНСТРУКЦИЯХ С ЛЕКСЕМОЙ НОЧЬ
(НА ФОНЕ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА)

Ночь вместе с несколькими другими словами составляет лексикосемантическую группу, охватывающую своим временным объемом 24 часа, т.е. сутки. Кроме указанного слова имеются в виду еще, между прочим, его антоним - день, слова, обозначающие утреннее время: заря, свет, рассвет, восход (солнца), утро; слова, обозначающие вечернее время: закат, заход (солнца), сумерки, вечер и слова, обозначающие время в середине дня и ночи, т.е. полдень и полночь.

В статье подвергаются детальному анализу предлогные образования темпорального типа со словом ночь и сопоставляются с соответствующим функционально-семантическим материалом польского языка.

⁹ Nie jest wykluczone, że mamy tu do czynienia z rusycyzmem.